

Vluchtelingenopvang heeft nood aan ruimtelijke visie

Halsoverkop bereidt Vlaanderen zich voor op de opvang van vluchtelingen uit Oekraïne. Het toont aan dat we terugvallen op een ad hoc beleid wat de opvang van mensen op de vlucht betreft. Als gevolg hiervan missen we een ruimtelijk kader en dreigen we ongewenste keuzes te maken, zowel vanuit ruimtelijk perspectief als vanuit het perspectief van mensen op de vlucht.

De Vereniging van Ruimte en Planning (VRP vzw), vluchtelingenorganisaties ORBIT en Mondiale Werken (MoWe) en sociaal-ruimtelijke onderzoekers van Endeavour, KULeuven, Ugent en UA Antwerpen slaan alvast de handen in elkaar met dit advies aan overheden om vluchtelingenopvang en -huisvesting structureel en vanuit een gedegen ruimtelijke visie te organiseren.

We schuiven hierbij vijf punten naar voor:

1. Geen nooddorpen in de open ruimte, maar kernversterking
2. Geen tijdelijke constructies, maar permanente plaatsen voor tijdelijke huisvesting
3. Geen 'transitwoonstval', maar doorstroming van opvang naar huisvesting
4. Experimenteer met nieuwe woon- en leefvormen in diversiteit
5. Integreer deze visie in de opmaak van lokale en provinciale ruimtelijke beleidsplannen.

In wat volgt lichten we deze punten graag verder toe.

1. Geen nooddorpen in de open ruimte, maar kernversterking

De Vlaamse overheid wil voor de noodopvang op twee sporen werken: enerzijds leegstaande infrastructuur benutten en anderzijds nooddorpen bouwen.

Als collectief van ruimtelijk planners en vrijwilligersorganisaties die mensen op de vlucht ondersteunen, vinden we het noodzakelijk dat het eerste spoor, het benutten van goedgelegen leegstaande infrastructuur, volledig uitgeput wordt voor we de stap naar bijkomende infrastructuur overwegen. Architecten en architectuurorganisaties lanceerden reeds het voorstel om vluchtelingen in leegstaande kantoorgebouwen op te vangen en niet in collectieve opvangcentra die ver van alles verwijderd liggen¹.

We willen dit graag opentrekken naar andere vormen van leegstaande infrastructuur. We wijzen er hierbij op dat Vlaanderen een woningoverschot heeft van meer dan 400.000 woningen, dat steeds sneller toeneemt. In de centrumsteden alleen al zijn er 160.000 woningen meer dan dat er huishoudens zijn.² Waarom dus nieuwe infrastructuur bouwen en open ruimte aansnijden als er gebouwen leeg staan?

¹ https://www.standaard.be/cnt/dmf20220314_98022672

² Statbel, 2021 – zie bv. ook <https://www.tijd.be/ondernemen/vastgoed/experts-waarschuwen-voor-overaanbod-appartementen/10211475.html>

Houden we de noodzakelijke vluchtelingenopvang tegen het licht van de strategische visie van het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (2018)³, dan is het duidelijk dat de opvang niet in nooddorpen in de open ruimte, maar in de kernen van steden en gemeenten zelf dient te gebeuren, met het oog op een maximale integratie in het bestaande woonweefsel. Dit zorgt ervoor dat vluchtelingen dichtbij voorzieningen gehuisvest worden en deel kunnen uitmaken van het lokale leven. Vanuit ruimtelijk perspectief willen we voorkomen dat er onnodig open ruimte wordt aangesneden. Als bijkomende tijdelijke nooddorpen naast het gebruik van leegstaande infrastructuur toch noodzakelijk zouden blijken, dienen die zo goed mogelijk in het bestaande weefsel en binnen het huidig ruimtebeslag geïntegreerd te worden.

We maken ons zowel vanuit ruimtelijk als vanuit menselijk perspectief zorgen over de zogenoemde 'tijdelijkheid' van nooddorpen: in de praktijk blijkt dat zelden zo te zijn.

We zien hiervoor twee redenen:

Als de tijdelijke huisvestingsnood van een bepaalde groep gelenigd is, dient er zich vaak een nieuwe groep mensen in woonnood aan.

Er bestaan te weinig doorstroombmogelijkheden, waardoor de 'tijdelijke' infrastructuur te lang door dezelfde groep bewoond blijft.

2. Geen tijdelijke constructies, maar permanente plaatsen voor tijdelijke huisvesting

Als de tijdelijke huisvestingsnood van een bepaalde groep gelenigd is, dient er zich vaak een nieuwe groep mensen in woonnood aan.

De transit-infrastructuur die we nu willen voorzien zullen we in de toekomst dus nog nodig hebben. Er zullen helaas nog mensen hun land moeten ontvluchten. Er zijn ook andere groepen die met een tijdelijke woonnood geconfronteerd worden die van het aanbod gebruik moeten kunnen maken (bv door echtscheiding, financiële tegenslag).

Laten we deze urgentie aangrijpen om 'het ineens goed te doen' en structureel woonoplossingen te voorzien voor mensen in een transitsituatie via een permanente, kwaliteitsvolle infrastructuur voor tijdelijk verblijf. Dit substantieel aanbod aan tijdelijke woonsten zou in iedere gemeente een permanente 'voorziening'⁴ moeten zijn naast andere kernversterkende voorzieningen zoals scholen, culturele centra, bibliotheken, markten, zwembaden en openbaar groen.

We hoeven hierbij niet enkel naar grote steden te kijken. Ook kleinere steden en middelgrote gemeenten hebben de potentie om vluchtelingen op een kwaliteitsvolle en duurzame manier op te vangen en in te bedden in het lokaal weefsel, zolang deze beschikken over goed uitgeruste kernen. Een aantal kleine gemeenten en plaatsen komen omwille van een beperkt aanbod aan dagelijkse voorzieningen zoals scholen, winkels, vrijetijdsaanbod en toegang tot openbaar vervoer, of zelfs een volledig autoafhankelijkheid, echter niet in aanmerking⁵.

3. Geen 'transitwoonstal', maar doorstroming van opvang naar huisvesting

³ <https://omgeving.vlaanderen.be/beleidsplan-ruimte-vlaanderen>

⁴ Hier gebruiken we 'voorziening' niet in de betekenis van gebouw, maar van maatschappelijk aanbod.

⁵ Zie hiervoor El Moussawi & Schuermans, 2020

Een tweede reden waarom tijdelijke infrastructuur zelden tijdelijk blijkt is dat er te weinig doorstroommogelijkheden bestaan, waardoor de tijdelijke infrastructuur te lang door dezelfde groep bewoond blijft.

Een systeem van transitwoningen in functie van tijdelijke opvang kan dus enkel functioneren wanneer ook een doorstroom naar de huisvestingsmarkt mogelijk is. Daar knelt echter vaak het schoentje. Op basis van (internationale) ervaringen weten experts dat dergelijke tijdelijke infrastructuur in feite vaak een veel langer leven beschoren is dan oorspronkelijk voorzien.

Door een te krappe huurmarkt blijven mensen vaak vastzitten in hun transitwoonst.

*'Mede omdat deze woningmarkt, zeker in steden, al onder grote druk staat, is er vandaag sprake van een acute woningnood. Een schrijnend tekort aan sociale woningbouw voedt deze acute woningnood. Door hun kwetsbaarheid en lage financiële draagkracht vallen migranten vaak in de handen van huisjesmelkers. Regelmatig worden zij ook geconfronteerd met discriminatie op de private huurmarkt. Als gevolg hiervan vinden nieuwkomers weinig stabiliteit op de reguliere woningmarkt. Dit komt ook omdat hun gezinssituatie (bijvoorbeeld in het kader van gezinshereniging) veranderlijk is.'*⁶

Het is van cruciaal belang dat zij na een transitperiode een woonst kunnen betrekken in de reguliere huisvestingsmarkt.

Heel wat nieuwkomers hechten blijvend belang aan netwerken die ze ontwikkelden in een eerste fase van hun verblijf in een nieuw land. Die netwerk fungeren vaak als toegangspoort tot de samenleving en bevorderen de inclusie in de lokale gemeenschap. Het is daarom belangrijk die netwerken in stand te houden door voldoende huisvesting op de huurmarkt te voorzien in de eigen regio. De private markt biedt dit meestal onvoldoende aan, een overheid die actiever optreedt in de huisvestingsmarkt is dus nodig om die doorstroom mogelijk te maken.

Meer inclusieve toewijzingscriteria in de sociale huisvesting lijken ook nodig om de doorstroom mogelijk te maken, zo bemoeilijkt de vereiste om al 5 tot 10 jaar in de gemeente gevestigd te zijn of al Nederlands te spreken voor men recht heeft op een sociale woning de noodzakelijke doorstroom. De stap naar een eengemaakte huisvestingsmaatschappij per regio in 2023 is daartoe een uitgelezen kans.

4. Experimenteer met nieuwe woon- en leefvormen in diversiteit

Heel wat gezinnen op de vlucht hebben na een zo kort mogelijke transitperiode nood aan de privacy van een individuele woonst – vandaar het belang van een degelijke doorstroming. Daarnaast zijn er ook mensen op de vlucht die minder op het individuele kerngezin kunnen of willen terugvallen en zoeken naar andere vormen van collectiviteit. Vaak willen deze mensen zich ook actief inschakelen in de nieuwe gemeenschap maar vinden ze de weg moeilijk omdat onze samenleving sterk op kerngezinnen is gebouwd. Tegelijk zien we dat ook andere groepen interesse tonen in collectieve woonverbanden: studenten, alleenstaanden, alleenstaande ouders en gezinnen die er het voordeel van zien om ruimten en voorzieningen te delen.

⁶ Beeckmans, L., Wonen in Diversiteit, Inclusieve woonvormen voor nieuwkomers, tentoonstellingsbrochure De Singel, Vai, 9 november 2017, p. 4.
https://www.vlaamsbouwmeester.be/sites/default/files/uploads/wonen_in_diversiteit.pdf

Dergelijke woonexperimenten kunnen een heel ander perspectief bieden op samenleven met mensen die op de vlucht zijn en kunnen hen tegelijk meer kansen bieden. Het architectencollectief achter het onderzoeksproject Wonen in Diversiteit stelt: *'Voor de nieuwkomer zijn de secundaire voorzieningen immers belangrijke hefboomen voor integratie. We spreken dan bijvoorbeeld over mogelijkheden tot klein ondernemerschap, sociale restaurants, collectieve ateliers, openbare badhuizen, markthallen, sportterreinen, etc. De ontwikkeling van dergelijke voorzieningen is echter ook een troef voor de stad. Op die manier gaat het sociaal kapitaal van de nieuwkomers niet verloren en kan er gedacht worden aan andere, meer participatieve manieren om aan stadsontwikkeling te doen. Deze voorzieningen hebben bovendien ook het potentieel om uit te groeien tot ruimten voor een nieuwe collectiviteit. Ze voldoen niet alleen aan de acute noden van nieuwkomers. Het zijn ook plekken waar mensen met een verschillende achtergrond elkaar kunnen ontmoeten en in nabijheid kunnen leven. Het samen nemen van primaire en secundaire programnavragen lijkt ons van cruciaal belang om inclusie en diversiteit in de nieuwe stedelijke woonvormen toe te laten. (...) Door deze voorzieningen breder te integreren in het stedelijke weefsel ontstaat de kans om te bouwen aan een inclusief verhaal en diversiteit een gezicht te geven.'*⁷

Architectuur en ontwerp spelen dus een belangrijke rol in het vorm geven van deze voorzieningen als dynamische, levendige plekken in de kern. Hierbij denken we aan de korrelgrootte van gebouwen, de interactie tussen gebouw en omgeving door een actieve plint, semi-publieke binnen- en buitenruimtes, de doorwaardbaarheid, de levendige overgang naar het publiek domein, ... Met andere woorden in het ontwerpen van een plek waar verschillende groepen mensen samenwonen en werken, en tegelijk voldoende privacy hebben. Het kunnen broedplekken worden voor mini-ondernemingen zoals een koffiebar of speelbibliotheek, met een wereldkeuken en een cultureel aanbod zoals filmavonden of een alternatieve stadstour. Op die manier maak je de bijdrage die mensen op de vlucht leveren aan hun gastland heel zichtbaar en creëer je een positieve dynamiek rond diversiteit.

5. Integreer deze visie in de opmaak van lokale en provinciale ruimtelijke beleidsplannen.

De huidige situatie vraagt dat we snel schakelen. Anderzijds mogen we ons niet laten verleiden tot keuzes die in de toekomst onwenselijk blijken te zijn. Met deze nota geven we krachtlijnen aan van hoe we de opvang en huisvesting van mensen op de vlucht op een manier kunnen organiseren die ons dichterbij een wenselijke toekomst brengt. Naast korte-termijnhandelen vraagt dit een beleid met een iets sterkere toekomstvisie. De leerlessen die we nu trekken, de ruimtelijke visie die we nu opmaken werkt dus best ook door in onze ruimtelijke beleidsplannen. Op die manier overstijgen we een ad hoc beleid en kunnen we structureel werken aan een degelijk, toekomstgericht opvang- en huisvestingsbeleid. Op die manier kunnen we in plaats van terug te plooiën op de gastvrijheid van gezinnen en tijdelijke noodinfrastructuur, iets bouwen waar potentieel iedereen op een dag nood aan kan hebben en/of kan gebruik van maken.

⁷ Beeckmans, L., Wonen in Diversiteit, Inclusieve woonvormen voor nieuwkomers, tentoonstellingsbrochure De Singel, Vai, 9 november 2017, p. 14.

Graag gaan wij met alle betrokken actoren in gesprek over de nood aan een ruimtelijke visie op de aankomst, opvang en huisvesting van mensen op de vlucht.

Initiatiefnemers

Kathleen Van de Werf, Voorzitter Vereniging voor Ruimte en Planning (VRP vzw)

Nils Luyten, stafmedewerker 'Woning Gezocht, Buren Gevonden' ORBIT VZW

Tinne Beirinckx, voorzitter Mondiale Werken Regio Lier vzw en stedenbouwkundige Stramien cv

Tom Van de Vel, coördinator Mondiale Werken Regio Lier vzw

Babette Wyckaert, onderzoeker woonpaden erkende vluchtelingen in Vlaanderen, Stedenbouw & Ruimtelijke planning, Faculteit Architectuur KULeuven

Luce Beeckmans, professor Architectuur en Stedenbouw in relatie tot Migratie en Diversiteit, Vakgroep Architectuur en Stedenbouw, UGent.

Jonas De Maeyer, partner bij Endeavour, mede-initiatiefnemer Wonen in Diversiteit.

Els De Vos, dr.ir.-architect en ruimtelijke planner, hoofddocent aan de faculteit Ontwerpwetenschappen van de Universiteit Antwerpen (in eigen naam)

Contactpersoon:

Mieke Nolf, VRP vzw

mieke.nolf@vrp.be

0473/51.19.47